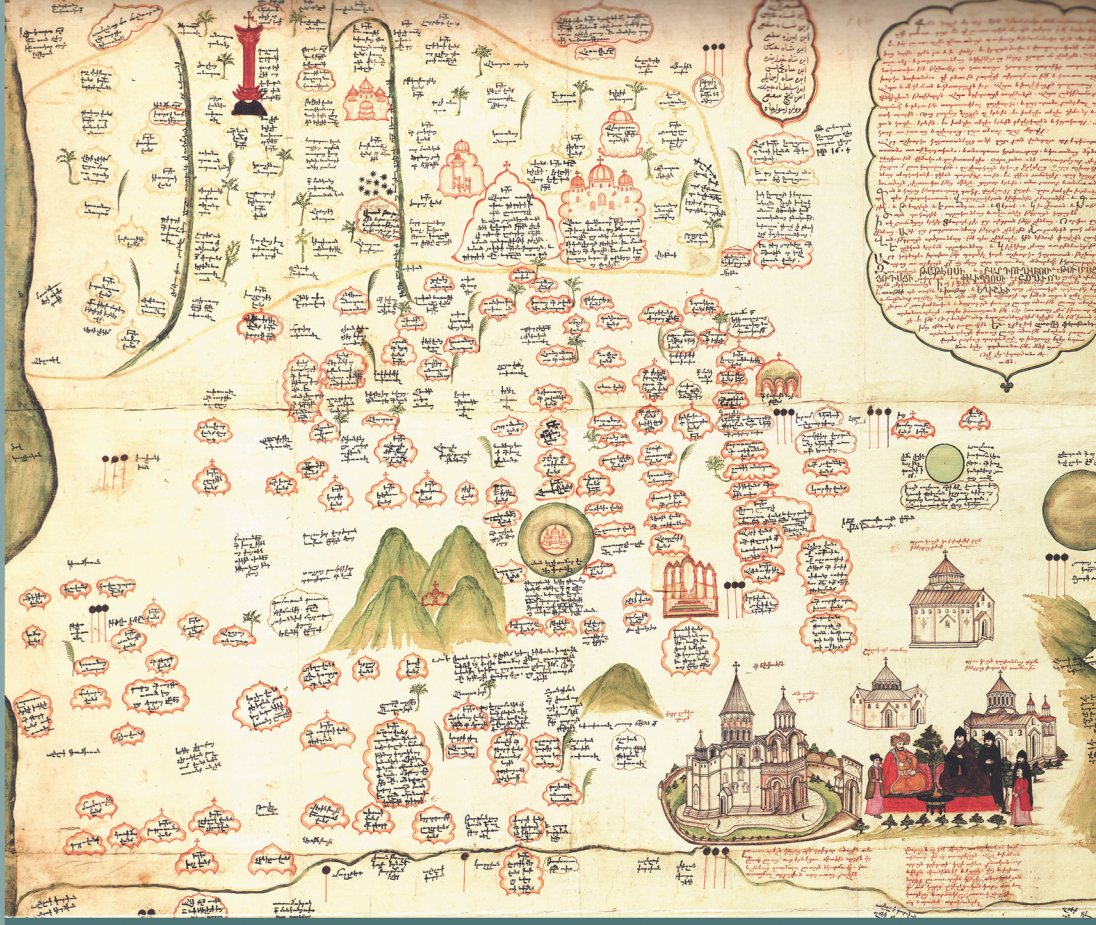

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

4

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES, RA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

PROCEEDINGS OF THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

НАІА-4

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК, РА
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

ТРУДЫ ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

ХАИА-4

YEREVAN
IAE PUBLICATION 2021

ЕРЕВАН
ИЗДАТЕЛЬСТВО ИАЭ 2021

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱԻԱ - 4

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

4

ԵՐԵՒԱՆ
ՀԱԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2021

ՀՏԴ 902:39
ԳՄԴ 63.4+63.5
Հ 720

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Published by decision of the Scientific Council of the Institute of Archaeology and Ethnography, NAS RA

Խմբագրական խորհուրդ
Պավել Ավետիսյան (գլխավոր խմբագիր), Լևոն Աբրահամյան, Ռուբեն Բադալյան, Միհրան Գալստյան, Տորք Դալալյան, Ջուստո Թրաինա, Թեո վան Լինթ, Լորի Խաչատուրեան, Թամար Հայրապետյան, Հարություն Մարության, Համլետ Պետրոսյան, Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Պատրիկ Տօնապետեան, Պիտեր Քաուի

Editorial Board
Pavel Avetisyan (editor-in-chief), Levon Abrahamyan, Ruben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan, Patrick Donabédian, Mihran Galstyan, Tamar Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith, Giusto Traina

Համարի խմբագիրներ՝
Սուրեն Հոբոսյան, Հարություն Մարության, Թամար Հայրապետյան, Տորք Դալալյան

Հ 720 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ – 4 / ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2021. – 272 էջ:

ՀԱԻԱ մատենաշարի հերթական՝ 4-րդ հատորն ընդգրկում է Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի և Երևանի պետական համալսարանի հետազոտողների գիտական հոդվածներ, որոնք գրվել են միջգիտակարգային, դաշտային և տեքստաբանական ուսումնասիրությունների հիման վրա, իսկ վերջին բաժնի հոդվածները նվիրված են բանագիտության և ազգագրության պատմությանը:ւ

ՀՏԴ 902:39
ԳՄԴ 63.4+63.5

ISBN 978-9939-886-13-8

© ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, 2021

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

I. ՄԻՋԳԻՏԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 7

Լևոն Աբրահամյան
Թամանյանի ժողտունը. առասպելաբանություն,
գաղափարախոսություն, ճարտարապետություն 8

Արսեն Բոբոխյան
Կաթքար-վիշապաքար. Երվանդ Լալայանից հարյուր տարի անց 20

Լիլիթ Սիմոնյան
Արևելյան Հայաստանի սրբավայրերը 17-րդ դ. վերջին.
ըստ Երեմիա Քյոմյուրճյանի քարտեզի և Թովմա Վանանդեցու
«Բան չափեալ ’ի սրբազան տեղիս աշխարհին հայոց»-ի 36

Տորք Դալալյան
Նվագարանների առաջացումն ու գործառնությունը
ըստ Վարդան Այգեկցու և Հովհաննես Պլուզի հաղորդած ավանդազրույցի 48

II. ԴԱՇՏԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 61

Յակոբ Զոլաքեան
Անտիոքի հայաբնակ շրջաններու տոհմիկ նուագարանները 62

Հարություն Մարության
Արհեստագործական որոշ ավանդույթների վերափոխումը Տավուշում
(ըստ Իջևան և Դիլիջան քաղաքների նյութերի) 75

Արգամ Երանոսյան
Հայոց տոհմածառերի ազգագրական ուսումնասիրություն.
հիշողություն և սերունդների տեսողական խոսույթ 85

Հասմիկ Հարությունյան
Կաթը և կաթնամթերքը հայ ժողովրդական բժշկության մեջ 93

Անժելա Ամիրիանյան
Վայրի բույսերի թթուները Լոռիում և Տավուշում
(ըստ դաշտային ազգագրական նյութերի) 104

Գարեգին Գրիգորյան
Փոխօգնության տարրերը Տավուշի սահմանամերձ գյուղերում 114

Թորգոմ Աղանյան
Մշակութային ավանդույթների պահպանման և մշակութային էկոլոգիայի
խնդիրները ետաղետյան Գյումրիում 123

Գոհար Սրբեփանյան
Բացառապես կրծքով կերակրման վեցամսյակը՝ որպես
մոր և մանկան կյանքի անցումային փուլ 131

Յուլիա Անտոնյան
«Հայաստանում խաչքավորների պակաս չկա».
խաչքավորի ինստիտուտը ժամանակակից Հայաստանում 142

Լուսինե Ղոնջյան
Սևանի ավազանի բանահյուսական և ազգագրական մշակույթի
արդի վիճակը ըստ 2008–2015 թթ. դաշտային դիտարկումների 154

III. ՏԵՔՍՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ 165

Միրանույշ Առաքելյան
Անեծքը և օրհնանքը Ստեփանոս Օրբելյանի
«Պատմութիւն նահանգին Սիսական» երկում 166

Արմեն Ծ. Սարգսյան
Թաղման ժողովրդական ծիսակարգային տարրերի
արտացոլումը հայկական անեկդոտներում 177

Մարինե Խեմչյան
Աստծո միջամտության դրվագը հայ ժողովրդական հեքիաթների սյուժեներում 187

Гоар Меликян
Феминный аспект сказок цикла «Умная дочь крестьянина» 199

IV. ԲԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՒ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ 209

Սերգեյ Վարդանյան
Կրոնափոխ համշենահայերի բարբառի և բանահյուսության
ուսումնասիրության պատմությունից 210

Թամար Հայրապետյան
Հովսեփ Օրբելու բանահավաքչական և բանագիտական գործունեությունը 229

Վարդիթեր Մադաթյան
«Ազգ» հասկացությունը հանրային մարմինների շարքում.
«ազգի», ազգակցական կապերի դրսևորումներ Տավուշում (19–20-րդ դդ.) 241

ԱՂՅՈՒՍԱԿՆԵՐ 257

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ 265

III

ՏԵՔՍՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Միրանույշ Առաքելյան
ՀԱԻ

ԱՆԵԾՔԸ ԵՒ ՕՐՀՆԱՆՔԸ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՕՐԲԵԼՅԱՆԻ «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՆԱՀԱՆԳԻՆ ՍԻՍԱԿԱՆ» ԵՐԿՈՒՄ

Անեծք-օրհնանքներն ավանդական պատկերավոր բանաձևեր են, որոնք, սերնդեսերունդ փոխանցվելով՝ ձեռք են բերել բանահյուսական նկարագիր: Դրանք իրենց կիրառական նշանակությամբ կենցաղավարում են ցայսօր՝ մասնավորապես ժողովրդախոսակցական լեզվում: Անեծք-օրհնանքների գլխավոր նպատակը՝ դրանց ենթակա անձանց, առարկաների կամ իրադրությունների վիճակի փոփոխության ցանկությունն է. օրհնվելու դեպքում՝ վիճակի փոփոխությունը ենթադրում է ուժ, առատություն, իսկ անիծվելու պարագայում՝ տկարություն, մահ: Անեծք-օրհնանքները հնուց ի վեր հանդես են եկել որպես և՛ նյութական, և՛ բարոյական արժեքները պահպանելու միջոց: Հանրույթները դրանց վերագրել են հմայական մեծ արժեք, և այնքան խորն է եղել հավատալիքը կատարման հանդեպ, որ դեռևս վաղնջական ժամանակներից, որպես պաշտպանող միջոց, դրանք կազմել են նաև գրավոր մշակույթի անկապտելի մաս: Սրա վառ օրինակները տեսանելի են նախաքրիստոնեական և քրիստոնեական ժամանակաշրջանների վիմական արձանագրություններում ու դիվանների գրություններում, գրական-գեղարվեստական ստեղծագործություններում: Այս առումով մեծ արժեք է ներկայացնում Ստեփանոս Օրբելյանի «Պատմութիւն նահանգին Սիսական» երկը, որը եզակի է իր ամբողջական մեջբերված աղբյուրներով և այդ աղբյուրներում անեծք-օրհնանքի տեքստերի պահպանված կաղապարներով, որոնք կան երկում հիշատակվող թե՛ վիմական, թե՛ մագաղաթյա արձանագրություններում:

Հիմնաբառեր՝ անեծք, օրհնանք, Սյունիք, եկեղեցի, արձանագրություն, վճռագիր, հիշատակագիր, քրիստոնյա, մուսուլման:

Անեծք-օրհնանքի մշակութային ընկալումները

Հոդվածի նպատակն է՝ Ստեփանոս Օրբելյանի «Պատմութիւն նահանգին Սիսական» երկի շրջանակում քննել և արժևորել Սյունյաց աշխարհի վանքերի վիմական արձանագրություններում, արքունական և եկեղեցական գրություններում[1], վճռագրերում, շրջաբերականներում, կտակագրերում, նզովագրերում առկա անեծք-օրհնանքի ժողովրդական հնագույն ըմբռնումներն ու իրավաբանական կիրառությունները: Երկում հիշատակված ու հենց պատմիչի տված անեծքներն ուղղված են ոչ միայն քրիստոնյա աշխարհականներին ու հոգևորականներին, այլև մուսուլմաններին: Եւ որպեսզի անեծք-օրհնանքն ունենա զորություն, անհրաժեշտ է, որ այն պարփակվի տվյալ ժողովրդի կրոնաառասպելաբանական պատկերացումների ու հավատալիքների շրջանակում՝ հասանելի նրանց մշակութային ընկալումներին:

1 Օրբելյան 1986, 68–69:

Անեծք-օրհնանքը հատուկ է բոլոր ազգերին, անկախ՝ դավանական պատկանելությունից, քաղաքակրթական աստիճանից, որովհետև յուրաքանչյուր անիծող, օրհնող, ինչպես նաև դրանց ենթակա անձը հավատացել է անեծքի, օրհնանքի զորությանը և երկյուղել է անեծքի ենթարկվելուց: Եւ այդ առասպելաբանական մտածողությունն է պայմանավորում հմայական ներգործության ենթադրյալ զորության հավատալիքը, խոսքի իրագործման գերբնական կարողությունը, որն ունի կիրառական արժեք և նշանակություն. հանգամանք, որը «*հիմք է տալիս անեծքները, օրհնանք-մաղթանքները, երդումներն ու կապի հմայական աղոթքներն անվանելու հմայական-կիրառական բանահյուսություն*»[2]:

Ուշագրավ են շինարարական և նվիրատվական արձանագրությունները[3], որոնցում «նվիրատուն իր կատարած նվիրատվական դրական գործողությանը հակադիր գործողություն կատարողի առջև պայման է դնում անեծքով»[4]: Փաստորեն, անեծքը, չլինելով օրենսդրական միջոց, իր գերբնական զորության շնորհիվ վերածվում է գործարքի օրինականությունն ու անձեռնմխելիությունը պահպանող յուրօրինակ *սանկցիայի*[5]: Այսինքն՝ այն, որպես «իրավաբանական» ձևակերպում, ուղղված է եկեղեցու սեփականության իրավունքի պաշտպանությանը և նվիրատուի հոգու փրկության համար կատարված նվիրատվության պայմանի անխափան կատարմանը: Այս համատեքստում նշվել է, որ «*Եկեղեցու բարձր գաղափարները և միջոցները թէև զուտ բարոյական-կրօնական են, բայց նրանք գործադրուելով մարդկային հասարակութեան մէջ, առաջ են բերում անհատների յարաբերութիւններ, զանազան անձանց շահերի մրցումներ, բազմատեսակ կամքերի շփումներ, և դրանով զուտ գաղափարական-բարոյականից անցնում են գործնականին, որից և ծագում է իրաւունքի խնդիրը*»[6]: Ուստի շահերի բախման կիզակետում հայտնվող իրավունքը պաշտպանելու համար հնուց ի վեր կիրառվել է մարդու զգայության և մտքի վրա ազդող աստվածների ու սրբերի անվամբ կատարվող հմայանքը՝ անեծք-օրհնանքը:

Հին աշխարհում վիմական արձանագրությունների հեղինակները, որոնք հիմնականում արքաներն են, հանդես են գալիս աստվածների կամ որևէ աստծո անունից և իրենց պայմանը կատարողներին օրհնում են, չկատարողներին էլ՝ անիծում՝ իրենց ազգային-կրոնական պատկերացումների և հավատալիքների շրջանակում: Այսինքն՝ արքաներն այդպիսով ոչ միայն հոգում են դեռևս ողջության օրոք իրենց փառքը կատարած գործերի միջոցով տարածելու մասին, այլև պահպանում են սեփական հիշատակը մահից հետո՝ ի տես և օրինակ գալիք սերունդների:

2 Հարությունյան 1975, 8–9:

3 Օրբելյանն իր երկում գործածում է արձանագրություն բառը թե՛ որպես «վիմագիր», թե՛ որպես «մագաղաթին արձանագրված գրություն» իմաստներով: Հիմնականում հանդիպում են *յիշատակագիր արձան* կամ *արձան յիշատակի*, արձան անիծից, արձան վճռի բանաձևումները [Օրբելեան, 1912, 271, 177, 179, 254–255, 269]:

4 Հարությունյան 1975, 57:

5 Հարությունյան 1975, 57:

6 Թանգեան 1903, 6:

Ըստ էության, հին ու նոր արձանագրությունների կանոնիկությունն ու տեքստային կառուցվածքը գրեթե չի փոխվել, այլ իր վրա ընդունելով կրոնաառասպելաբանական մտածողության նոր պատկերացումների շերտեր՝ վերիմաստավորվել է՝ ըստ ժամանակների կրոնապաշտամունքային պահանջմունքների: Եթե Վանի թագավորության կամ առաջավորասիական այլ պետությունների սեպագիր արձանագրություններում օրհնում կամ նզովում էին Խալդիի և այլ աստվածների անունից, ապա միջնադարյան Հայաստանի արձանագրություններում օրհնում և նզովում են քրիստոնեական ու իսլամական կրոնների աստվածությունների ու սրբերի անունից: Բայց եթե սեպագրերում օրհնությունները բավական ընդարձակ են, ապա միջնադարյան արձանագրություններում՝ լակոնիկ, ի տարբերություն նզովքի:

Անեծք-օրհնանքների բնույթը և հավատալիքային հենքը

Անեծք-օրհնանքն արձանագրություններում հանդես է գալիս վերջում՝ իրենից առաջ ունենալով նվիրատուի կամ կառուցողի անունը, տոհմագրությունը և հանրային դիրքը, կառուցած վանքի անունը, վանքին արված նվիրատվությունը և դրա նպատակն ու հանգամանքները: Հիշատակված անեծքները հիմնականում ունեն կրոնական բնույթ և աչքի են ընկնում յուրօրինակ մոլեռանդությամբ. «*...Եւ եթէ քահանայքդ երբէք ապոնգանիցէք և մոռացումն առնիցէք կարգեալ շարագրութեանցդ և կամ ծուլանայք յեղեալ քառասներոյդ, Տէր Աստուած դատապարտեսցէ՛ զձեզ զաւակաւք և զարմիւք. և բաժին ձեր ընդ փիրասպան քահանայիցն լիցի*»[7]: Կրոնական պատկերացումներն ու համոզմունքն են պատճառը, որ արձանագրողները քրիստոնյաներին՝ թե՛ աշխարհականներին, թե՛ հոգևորականներին ուղղված նզովքներում հնչող սպառնալիքները կապում են Ընդհանրական եկեղեցուց նզովված Արիոսի, Մակեդոնի, Նեստորի, Լևոն Հռովմայեցու, Կայենի, Քամի, Կորխի և Դաթանի, Աբիրոնի, Հեզաբելի ու Գեեզի, Սոդոմի ու Գոմորի, Հուդայի, Քրիստոսին ուրացողների և խաչը բարձրացողների, տիրասպան քահանաների, Պիղատոսի, կախարդ Սիմոնի, Սատանայի, Նեռի, օձի, դավաճան Վասակի հետ դատապարտվելուն, նրանց մասն ու բաժինը ստանալու, Կյանքի Գրքից ջնջված լինելու, Սուրբ Երրորդությունից, փրկչական Խաչից, առաքյալներից, մարգարեներից, բոլոր սրբերից ու երեք սուրբ ժողովներից նզովված լինելու հետ. «*Եւ թե ոք յանդգնի և զայս ջուրս կտրէ, այնպիսին նզովեալ լիցի յԱստուծոյ և սուրբ նշանէս, և յ318 հայրապետացն որ ի Նիկիայն*[8] *գումարեցան, և յամենայն սրբոց և ի մէնջ. և բաժին նորա*

7 Սյունյաց Սահակ իշխանի որդի Սուփանի (= Գրիգոր Սուփան Բ.)՝ Կոթ գյուղաքաղաքում կառուցած Ս. Աստվածածին եկեղեցու արձանագրությունն է, ուր հիշատակվում են վանքի համար կատարած շինարարական աշխատանքները, վանքի քահանաներին ու սպասավորներին հարկերից ազատելը, նշանակած աշխատավարձը, ինչպես նաև իր սահմանած քառասունքներն ու սաղմոսները՝ ըստ նպատակի [Օրբելեան 1912, 177–179]: Քանի որ սա այս արձանագրության ամբողջապես պահպանված միակ տեքստն է, այն նույնությամբ զետեղվել է «Դիվան հայ վիմագրության» մատենաշարի համապատասխան հատորում [Բարխուդարյան 1973 (կազմ.), 265]:

8 Հայոց եկեղեցին չորս տիեզերական ժողովներից ընդունում է միայն առաջին երեք ժո-

ընդ ուրացողս և կախարդս լիցի՛ յաւուր ահեղ ատենին Քրիստոսի. և ընդ սատանայի և հրեշտակաց նորա ճարա՛կ լիցի անշեջ հրոյն տանջանաց. ուր հուր նոցա ոչ շիջանի և որդն նոցա ոչ վախճանի»[9]:

Նկատելի է, որ միջնադարյան արձանագրություններում անեծքը միտված է պահպանելու ոչ թե ֆիզիկական կառույցը, այլ սահմանված կարգն ու գաղափարի պահպանությունը, և պայմանավորում է նրա հմայական-կիրառական նշանակությունը թե՛ ներկա, թե՛ ապագա սերունդների համար: Եւ քանի որ հիշատակվող արձանագրություններն ու շրջաբերական թղթերն իրենց բնույթով կրոնապաշտամունքային են, բնական է, որ եզրափակվում են վախճանաբանական պատկերացումներ պարունակող անեծք-օրհնանքներով՝ վախի մթնոլորտ ստեղծելով քարին ու մագաղաթին պահ տրված պայմանը խզողների գիտակցության մեջ: Վիմագրերը, վճռագրերն ու կտակագրերն, ըստ էության, նյութական-հոգևոր գործարք են, որոնք վավերացվում են ոչ միայն գրով դրոշմվելով, այլև դրա պահպանության նպատակին ուղղված անեծքով: Այն պարտադիր կերպով ունի կարդացողի գիտակցության վրա ազդող կատարածաբանական պատկերացումների կարևորագույն բաղադրիչը՝ Քրիստոսի ահեղ ատյանում ամոթալից դատապարտության մատնվելը, որը կապվում է Երկրորդ Գալուստին և հոգիների հավիտենական դատաստանին:

Ըստ միջնադարյան կրոնական պատկերացումների՝ կատարածն արձանագրելը ոչ այլ ինչ է, քան Կյանքի Գրքում գործերի մասին հիշատակություն թողնելը, որն Ահեղ Դատաստանի ժամանակ պիտի ներկայանա որպես բարեխոս, և հոգու փրկություն պարգևի բարեգործություն կատարողին՝ ով իր հոգու փրկության մասին հոգացել է նաև իր մահից հետո. «*...բացվեց նաև մի այլ գիրք՝ կեանքի գիրքը: Եւ մեռելները դատուեցին ըստ գրուածքների՝ իրենց գործերի համաձայն*»[10]: Ուստի այս հավատալիքն ու պատկերացումն ունենալով՝ իրենց գործերի հիշատակը պահպանելու համար արձանագրություն պատվիրողներն այն ամրագրել են անեծքով՝ ըստ այն հավատալիքի, թե՝ «*Եւ նա, որի անունը կեանքի գրքում չգտնուեց, գցուեց կրակե լճի մէջ*»[11]:

Արձանագրությունը որպես «Կանոնագիր»

Միջնադարում անեծքը ոչ միայն վախի մթնոլորտ է ստեղծել, այլև հանրության գիտակցության մեջ առավել չափով ամրապնդել է քրիստոնեական վարդապետության կատարածաբանական պատկերացումները և խթանել հավատալիքային նոր արժեհամակարգի ձևավորումն ու որդեգրած վարդապե-

---

ղովքերի կայացրած որոշումները, ինչի պատճառով էլ դրանք ձեռք են բերել սրբազանություն, ինչպես և այս ժողովներում ընդունված Աստծո եռադեմությանն առնչվող «Միասնական սուրբ Երրորդություն» բանաձևը, որը նույնպես դարձել է նզովքի անկապտելի մաս:

9 Սա Սյունյաց Հակոբ Ա. եպիսկոպոսի հիշատակագիրն է՝ գրված մագաղաթի վրա, և փաստում է Տաթևի վանքի համար իր կատարած առք ու վաճառքը, ջուր բերելը և այգի տնկելը. սրան կից կա Փիլիպե իշխանի վավերագիրը [Օրբելեան 1912, 255]:

10 Աստուածաշունչ 2011, 350:

11 Աստուածաշունչ 2011, գլ. 20:15:

տության ամրակայումը: Դրա վառ օրինակներից է Մաքենյաց վանքում Սուփան իշխանի թողած արձանագրությունը, որն ամբողջությամբ մեջբերել է Օրբելյանը: Իր բովանդակությամբ այն նվիրատվությունների և իր հոգու փրկության համար սահմանված ծիսակարգի հիշատակություն է, որը եզրափակվում է թե՛ աշխարհականներին, թե՛ հոգևորականներին ուղղված պայման-անեծքով. «*…այլ որ ընծայիս հակառակէ կամ հանել ջանայ և որ հակառակ անուանեսցի՝ նզովս չարաչար ընկալցի Գրիգորի, և մասն ընդ Յուդայի մատնչին եղիցի*»[12]:

Պարզորոշ նկատելի է, որ որոշ արձանագրություններում քրիստոնյաներին ուղղված անեծքը բաժանված է երկու մասի՝ նրանց, ովքեր կհակառակվեն արձանագրության սահմանած կարգին և կփոխեն հիշատակը (անունը), և քահանաներին, ովքեր կծուլանան կատարել հոգու փրկության համար սահմանված ծեսերը: Այսինքն՝ սա յուրօրինակ «իրավական նորմ» է, որն առնչվում է ոչ միայն եկեղեցու սեփականության իրավունքին, այլև արձանագրողի դավանական իրավունքին, որոնք կազմում են «*Եկեղեցու ներքին մասը, անտեսանելի կողմը, այսինքն գաղափարները, բարոյական-կրօնական մտքերը, եկեղեցու խորհուրդների ներքին ազդեցութիւնը. ժամերգութեան էական մասը կազմում են մարդու ներքին աշխարհի խնդիրը, նրա համոզմունքի ու խղճի առարկան: Այդ համոզմունքերը չի կարելի իրաւական սահմանների մէջ դնել, իրաւաբանական նորմաների ենթարկել, արտաքին կարգերով գծել, որովհետև դրանք հաւատքի վրայ են յենուած, իսկ հաւատքը խղճի գործ է, խիղճը պատասխանատու է իւր և Աստուծոյ առաջ, խիղճը կանոնների մէջ ամփոփել չի կարելի*»[13]: Իսկ հիշատակը հստակորեն ունի «սրբազնացված» գործառույթ, որի տակ հասկացվում է «*անցածի համարյա լիակատար վերականգնումը՝ հատուկ ծեսերի և արարողությունների ժամանակ, բայց հատկապես՝ վերջին օրերին*»[14]:

Արձանագրությունները կարելի է ինչ-որ չափով համարել «Կանոնագիրք Հայոց»-ի սեղմագիր, որովհետև երկուսում էլ շոշափվում են ոչ միայն նվիրատվությունները, այլև եկեղեցական դասին, ազգային-եկեղեցական կյանքի կազմակերպմանը վերաբերող խնդիրները, Հայոց Եկեղեցու դավանաբանության և պաշտամունքի ծիսական հարցերը, որոնք «*միջնադարում ունեին իրենց բովանդակությունը և քաղաքական նշանակությունը, այն է՝ դավանանքի և պաշտամունքի ծիսական հարցերի մշակմամբ պահպանել հայ եկեղեցու ինքնուրույն՝ ազգային դեմքը, հեռու՝ ուրիշ եկեղեցիների, թեև քրիստոնյա, բայց օտար ազդեցություններից և գաղափարական միությունից, դրանով իսկ դիմակայել հայ ժողովրդի նկատմամբ համաձուլարար քաղաքականություն վարող օտար ուժերի դեմ՝ հայ պետականության չգոյության պայմաններում*»[15]:

12 Օրբելեան 1912, 180; Բարխուդարյան 1973 (կազմ.), 290–291:

13 Թանգեան 1903, 5:

14 Պետրոսյան 2008, 338:

15 Հակոբյան 1964, XV:

Մուսուլմաններին ուղղված անեծքներ

Պատմիչը վիմական արձանագրությունները կարևորել և դիտարկել է որպես կանոնագրեր՝ իրենց ուրույն կառուցվածքով, գործառույթներով, քաղաքական ու գաղափարական նշանակությամբ: Դրանք հասու էին հանրության գրեթե բոլոր շերտերին, նաև հանդես էին գալիս որպես դավանագիր՝ քրիստոնյա հանրույթի գիտակցության մեջ ձևավորելով հարգանք և զգուշություն սեփական կրոնական արժեքների հանդեպ, իսկ այլադավաններին՝ մասնավորապես մուսուլմաններին, ստիպել են հարգել Հայոց Եկեղեցու սեփականությունն ու իրավունքը:

Սրա ապացույցը պատմագրքում հիշատակված գրեթե բոլոր արձանագրությունների վերջում տեղ գտած նզովքն է, որը հստակ և ուղիղ կերպով հասցեագրված է նաև մուսուլմաններին՝ իրենց դավանանքին վերաբերող կրոնական սպառնալիքներով. «*Եւ (եթէ) պահիկ աւագութիւն լինի. և յափշտակել ջանայ, յիւր հաւատէն և յիւր փեղամբարէն*[16], *որ յառաջին մարդէն մինչ ի յետինն լեալ են և լինի, նալաթ եղիցին. երկինքն նմա հուր ցօղեսցէ, և երկիրս նմա փուշ և տատասկ բուսուսցէ, և անուն նորա և որդւոց և սիրողաց իւրոց կորիցէ և ջնջեսցի յերկրէ. և յիշատակ նորա այլ մի՛ ևս երևեսցի*»[17]: Մուսուլմաններին ուղղված նզովքներում հիշատակվում են՝ «իր հավատքից ու փեղամբարից մերժված լինի, Աստծուց անիծվի և իր Մահմեդից դատապարտվի, նրա համար հալալը հարամ դառնա և իր Կորանից ամոթահար ու սևերես լինի, առաջին փեղամբարից, նրա հաջորդներից ու գալիք վերջինից *նալլաթ*ի արժանանա, նա իր որդիներով ու տոհմով ջնջվի կյանքից»:

Ուշագրավն այն է, որ նզովքն ուղղված է իշխող ուժի ներկայացուցիչներին, այն էլ՝ առանց երկյուղի: Սա փաստում է, որ այս երևույթը պայմանավորված է ոչ միայն Հայոց Եկեղեցու արտոնյալ վիճակով, այլև հավատալիքային այն ընդհանրություններով, որոնք կան և՛ իսլամական, և՛ քրիստոնեական արժեհամակարգերում՝ որքան էլ նրանք հանդես են գալիս իբրև հակոտնյա կրոններ: Խնդիրն այն է, որ Ղուրանը գրվել է Աստվածաշնչի հենքի վրա, և շատ մարգարեներ, որոնք քրիստոնյաների համար հեղինակություն են, հեղինակություն են նաև մուսուլմանների համար: Եւ այդ մարգարեների շարքում է Քրիստոսը՝ *Իսան*, ով մեծ հեղինակություն է մուսուլմանների համար և իր մեծությամբ՝ երկրորդը Մոհամմադից հետո: Այսինքն՝ Քրիստոսը, ով քրիստոնեության կրոնական համակարգում հանդես է գալիս որպես Աստծո որդի և Սուրբ Երրորդության անձերից մեկն է, իսլամական կրոնական արժեհամակարգում մեծ մարգարե է: Ահա այս հանգամանքն է, որ հեռատեսորեն և նրբանկատ խիզախումով օգտագործել են հայ հոգևորականները՝ ի շահ Հայոց Եկեղեցու իրավունքի, ունեցվածքի և սեփականության պաշտպանության՝ մուսուլմաններին ուղղված նզովքը դրոշմելով ոչ միայն մագաղաթի, այլև եկեղեցու վեմի վրա՝ տեսանելի կերպով:

16 Պարսկերեն «մարգարե»:

17 Սյունյաց Սմբատ իշխանի կին Շահանդուխտ իշխանուհու գրած վճռագիրն է [տե՛ս Օրբելեան 1912, 292–293]:

Սա նաև փաստում է, որ մուսուլմաններին ուղղված անեծքը հայոց մեջ միջնադարից ի վեր նաև կենցաղային բնույթ է ստացել՝ անկախ նրանց ազգային պատկանելությունից, և որպես հմայական-կիրառական բանահյուսության դրսևորում՝ կենցաղավարում է նաև մեր օրերում՝ մասնավորապես նրանց հարևանությամբ ապրող հայերի մեջ: Քեսաբում, օրինակ, մուսուլմաններին՝ մասնավորապես թուրքերին ուղղված անեծք կա, որը Հայոց Ցեղասպանության օրերին երգել է Ծաղիր անունով մի պառավ կին՝ Քեսաբի բարբառով, որում բոլոր թուրքերին լցնում է մի փոսի մեջ, հայերի հագած մահվան շապիկները հագցնում է նրանց, թողնում հազարից մեկին, այն էլ՝ ցցի ծայրին: Այսինքն՝ այդ անեծքը Ցեղասպանության ժամանակ հայերի նկատմամբ թուրքերի կիրառած բռնությունների ու մահվան ձևերի փոխադարձումն է[18]:

Կան նաև աղոթք-անեծքներ, որ արտասանել են խմբային աշխատանքների՝ մասնավորապես ջրհոր փորելու ժամանակ: Դրանցից մեկում հիշատակվում է Քրիստոսը, այնուհետ՝ տասներկու թուրք մեկ փոսի մեջ տեսնելու ցանկությունը[19]: Այս ամենով հանդերձ, հարկ է նկատել, որ արձանագրություններում առկա անեծքը ոչ թե առօրյա-կենցաղային բնույթ ունի, ինչպես տեսնում ենք Քեսաբի օրինակում, այլ՝ «իրավական»:

Անեծքների տեքստային կառուցվածքը

Արձանագրություններում անեծքներին անմիջապես նախորդում է հստակ ու կարճ պայմանը՝ «*եթե որևէ մեկը հակառակվի*», «*եթե ջանա խափանել*». սրանք իրենց ձևակերպումներով հիմնականում անփոփոխ են: Իսկ արձանագրությունների և շրջաբերականների բովանդակություններում քրիստոնյաներին և մուսուլմաններին ուղղված անեծքների տեքստերը կանոնիկ են, հստակ կառուցվածքով, միմյանցից տարբերվող չնչին հավելումներով ու կրճատումներով, բայց նույն գաղափարական ծիրում:

Անեծքի տեքստը հիմնականում սկսվում է՝ քրիստոնյաների պարագայում՝«*նզովված լինի*», մուսուլմանների պարագայում՝ «*մերժվի և բյուր հազար նալլաթ կրի*» բանաձևումով, որին նախորդում կամ հաջորդում է «ումի՞ց» հարցադրումը. «*սուրբ Երրորդությունից ու բոլոր սրբերից*», «*Աստծուց և իր փեղամբարից*», այնուհետ՝ դատապարտումը՝ Կայենի, Արիոսի, Վասակի և այլոց հետ դատապարտվելով՝ անշեջ հրով պատժվի իր որդիներով: Մուսուլմաններին ուղղված անեծքում այս միջին մասը բացակայում է: Վերջում, շատ դեպքերում, դրվում է հիշատակի ջնջվելը՝«*նրա անունն ու հիշատակը ջնջված լինեն աշխարհից, նա մեր մեղքերին պարտական լինի*», իսկ մուսուլմանների պարագայում՝ «*նրա օրինականն իր համար անօրինական լինի, երկինքը նրա վրա կրակ մաղի, հողը նրան փուշ բերի, և նա իր որդիներով ու տոհմով ջնջվի կյանքից*»:

Երկում հիշատակվող արձանագրություններում կա հետաքրքիր մի օրինաչափություն. երկդիմի անեծք ունեցող արձանագրություններում օրինանքը

18 Չոլաքեան 1998, 393:

19 Չոլաքեան 1998, 394:

դրվում է դրանց մեջտեղում, այսինքն՝ օրհնանքն ուղղված է միայն պայմանը կատարող քրիստոնյաներին, մուսուլմանները չեն օրհնվում. «…*նզովեա՛լ եղիցի հոգւով և մարմնով, և յերից սորբ ժողովոցն և յամենայն սրբոց անիծեա՛լ լիցի. ընդ սատանայի և ընդ Յուդայի և ընդ նեռինն ընդ ամենայն ուրացողաց դատապարտեսցի՛ յահավոր ատենին Քրիստոսի. իսկ կատարիչքն օրհնեալ եղիցին։ Եւ թէ տաճիկ աւագ փոխի և շորթել ջանայ՝ յիւր հաւատէն ապիզա՛ր եղիցի և յԱստուծոյ և յիւր փեղամբարէն հազար հազար նալլաթ լինի. երկինքն նորա մի ցօղեսցէ, և երկիրըս նորա մի պտղաբերեսցէ*»[20]:

Եզրակացություն

Ամփոփելով՝ փաստենք, որ Օրբելյանն իր երկում հիշատակել է Սյունյաց աշխարհին՝ մասնավորապես Սյունյաց մետրոպոլիտական Աթոռին վերաբերող՝ իր ձեռքի տակ եղած և՛ մագաղաթյա, և՛ վիմական արձանագրությունները, որոնք եզրափակվում են հմայական-կիրառական բանահյուսության մաս կազմող անեծք-օրհնանքներով՝ ուղղված ինչպես քրիստոնյաներին՝ աշխարհականներին ու հոգևորականներին, այնպես էլ մուսուլման իշխողներին, և ունեն կրոնապաշտամունքային բնույթ: Մուսուլման հոգևորականները դուրս են մնացել անեծքի ծիրից հավանաբար այն պատճառով, որ վերոնշյալ հարցերում ունեցել են դերի պասիվություն, ուստի անեծքն ուղղվել է միայն այն դասին, որից սպասվել է իրավունքի և սահմանված կարգի խախտման վտանգը:

Ի տարբերություն վիմական արձանագրությունների՝ մագաղաթյա արձանագրությունները բովանդակությամբ ավելի ընդարձակ են: Վիմական արձանագրությունները թեև կանոնիկությամբ, կառուցվածքով ու բնույթով նույնական են մագաղաթյա արձանագրություններին, սակայն ունեն ակնբախ տարբերություն, որ վերաբերում է միայն բովանդակության սղագրությանը. վիմական արձանագրությունները լակոնիկ են: Սա, թերևս, պայմանավորված է տեխնիկական խնդիրներով. մագաղաթյա արձանագրությունը գրվում է դյուրին ու արագ, համեմատաբար առանց մեծ ջանքեր գործադրելու, մինչդեռ վիմական արձանագրությունը պահանջում է երկար ժամանակ ու դժվարին աշխատանք:

Բացի այդ, ի տարբերություն վիմագրերի՝ մագաղաթագիր որոշ արձանագրություններին կից կան հաստատագրեր կամ վկայագրեր, որոնք գրված են արձանագրության կազմման պահին ներկա իշխանների կողմից և կնքված են նույն իշխանների ու ներկա եպիսկոպոսի մատանիներով: Հաստատագրերը

20 Սա Սյունյաց Ելիկում իշխանի որդի Լիպարիտի՝ Ամաղու Նորավանքի շինարարության և վանքին կատարած նվիրատվությունների մասին ընդարձակ և մանրամասն արձանագրությունն է, որի ամփոփ տարբերակը նա փորագրել է տվել Ս. Կարապետ եկեղեցու հյուսիսային պատին [տես Օրբելեան 1912, 362–363]: Այս արձանագրության վիմագիր տարբերակում չկա օրհնանքի հատվածը, փոխարենը՝ նշված են իր բոլոր որդիների անունները (մագաղաթագիր արձանագրության մեջ միայն երկուսն են հիշատակվում), քրիստոնյաներին ուղղված անեծքում հիշատակվում են նաև վրաց ավագները (այս հատվածը բացակայում է մագաղաթագիր տարբերակի մեջ), որոշ փոփոխություններ կան նաև նզովագրի հատվածում [Բարխուդարյան 1967 (կազմ.), 211]:

նույնպես ավարտվում են անեծք-օրհնանքով կամ պարզապես հաստատում են արձանագրությունում առկա անեծք-օրհնանքը: Իսկ երկդիմի նզովքը ցուցում է միջնադարում Հայոց Եկեղեցու ունեցած բարձր դիրքն ու ինքնիշխանությունը, որն ընդունել են Հայաստանում ապրող հայ և օտար հանրույթները: Միջնադարում արձանագրություններն իրենց բնույթով և գործառույթով հանդես են եկել իբրև Հայոց Եկեղեցու թե՛ իրավունքի պաշտպանությանն ուղղված փաստաթուղթ, թե՛ որպես ազգային-եկեղեցական կյանքի կազմակերպման կանոնագիր և թե՛ իբրև քրիստոնեական վարդապետության յուրօրինակ դավանագիր:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Սկզբնաղբյուրներ

ԱՍՏՎԱԾԱՇՈՒՆՉ
Աստուածաշունչ, Մայր Աթոռ Ս.Էջմիածին, 2011, 1615 էջ:

ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆ 1967 (կազմ.)
Դիվան հայ վիմագրության, պրակ 3. Վայոց-ձոր (Եղեգնաձորի և Ազիզբեկովի շրջաններ). կազմեց՝ Ս.Գ.Բարխուդարյան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1967, 428 էջ:

ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆ 1973 (կազմ.)
Դիվան հայ վիմագրության, պրակ 4. Գեղարքունիք (Կամոյի, Մարտունու և Վարդենիսի շրջաններ), կազմեց՝ Ս.Գ.Բարխուդարյան), ՀՍՍՀ ԳԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1973, 527 էջ:

ՕՐԲԵԼՅԱՆ 1912
Ստեփանոս Օրբելեան, Պատմութիւն տանն Սիսական, Թիֆլիս, 1912, 618 էջ:

ՕՐԲԵԼԵԱՆ 1986
Ստեփանոս Օրբելյան, Սյունիքի պատմություն, Երևան, «Սովետական գրող», 1986, 614 էջ:

Ուսումնասիրություններ

ՀԱԿՈԲՅԱՆ 1964
Կանոնագիրք Հայոց, հ. Ա, (աշխատասիրությամբ՝ Վ.Հակոբյանի), Երևան, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ հրատ, 1964, 740 էջ:

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ 1975
Հարությունյան Ս.Բ, Անեծքի և օրհնանքի ժանրը հայ բանահյուսության մեջ, Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1975, 270 էջ:

ՄԵԼԻՔ-ԹԱՆԳԵԱՆ 1903
Հայոց եկեղեցական իրավունքը. ներածութիւն և աղբիւրներ (աշխատութիւն Ն.Մելիք-Թանգեանի), գիրք Ա, Շուշի, 1903, տպ. Եղիսաբեթ Մ.Մահտեսի-Յակոբեանցի, 1086 էջ:

ՉՈԼԱՔԵԱՆ 1998
Չոլաքեան Հ.Մ., Քեսապ, հ. Բ, Հալէպ, 1998, «Արմէն Գասպարեան», 566 էջ:

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ 2008
Պետրոսյան Հ.Լ., Խաչքար. ծագումը, գործառույթը, պատկերագրությունը, իմաստաբանությունը, Երևան, «Փրինթինֆո», 2008, 406 էջ:

Сирануйш Шакаровна Аракелян
Институт археологии и этнографии

ПРОКЛЯТИЯ И БЛАГОСЛОВЕНИЯ В ТРУДЕ СТЕПАНОСА ОРБЕЛЯНА «ИСТОРИЯ ОБЛАСТИ СИСАКАН»

Ключевые слова: проклятие, благословение, Сюник, церковь, протокол, указ, напоминание, христианин, мусульманин.

Проклятие-благословение – это традиционные образные формулы, которые передавались из поколения в поколение. По сей день они практикуются, в частности, в разговорной речи. Основной целью проклятия-благословения является желание изменить возникшие жизненные обстоятельства. В случае благословения – смена ситуации, изобилие, а в случае проклятия – немощь, смерть. Проклятие-благословение с давних пор является средством поддержания материальных и моральных ценностей. В обществе им приписывалась огромная роль. Еще с древних времен велика была вера в силу слова. Посему считалось, что посредством проклятий могут исполниться желания людей. Эти выражения составляли также неотъемлемую часть письменной культуры и служили защитным инструментом. Яркие примеры, доказывающие вышесказанное, можно найти как в дохристианских, так и христианских рукописях, в различных трудах, литературных и художественных произведениях. В этом плане труд Степаноса Орбеляна «История области Сисакан» являет собой большую ценность: он уникален по количеству цитируемых источников с текстами проклятий-благословений с сохраненными шаблонами, которые существуют в рукописях. Проклятия-благословения встречаются у всех народов, независимо от их этнической и религиозной принадлежности, от уровня цивилизованности, потому что люди верили в проклятие, в силу благословения и в проклятие проклятия. И это мифическое мышление подразумевает веру в предполагаемую магическую силу, сверхъестественную способность слова иметь практическую ценность и значение. Данный факт дает нам основание называть формульные тексты проклятий, благословений, а также пожеланий и клятв, базирующихся на мифопоэтическом мышлении народа, магическо-прикладным фольклором.

Siranuysh Sh. Arakelyan
Institute of Archaeology and Ethnography

THE CURSE AND BLESSING IN THE "HISTORY OF THE PROVINCE SISAKAN" BY STEPANOS ORBELIAN

Keywords: curse, blessing, Syunik, church, inscription, decree, reminder, Christian, Muslim.

Curses and blessings are traditional figurative formulas that have been transmitted from generation to generation and have gained a status of fictional narratives. They are used in their practical meaning today, particularly in the spoken language. The main purpose of curses and blessings is the desire to change the circumstances of their subjects, objects, or situations. In case of being blessed the change of state implies power, abundance and, in the case of a cursing, infirmity, death. Cursings and blessings have long been means of maintaining material and

moral values. The societies attributed these to their great value, and the deeper the belief in the fulfillment of the fact that it was still an inseparable part of writing culture as a protective tool from ancient times. The striking examples of these are seen both in pre-Christian and Christian eras and in the writings of the diplomats, literary and artistic works. In this regard the "History of the Sisakan province" by Stepanos Orbelian is very valuable, as it is unique by its sources and the examples of curse-blessings recorded both in inscriptions and parchment. Curse-blessing is special to all nations irrespective of their ethnic and religious affiliation, from the level of civilization because every cursing, blessing, and their subject has believed in the curse, the power of blessing, and cursed by the curse. And this mythical thinking implies the belief in the power of the supposed magic power, the supernatural ability of the word to have a practical value and significance. A fact which gives us the basis of cunning, blessing, wishes, omens, and charming-practical folklore to call charming prayers.

ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐ

Աբրահամյան Լևոն Հմայակի

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի վարիչ

Աղանյան Թորգոմ Գրիգորի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Ամիրխանյան Անժելա Վազգենի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Անտոնյան Յուլիա Յուրիի

պատմական գիտությունների թեկնածու, Երևանի պետական համալսարանի Մշակութաբանության ամբիոնի դոցենտ

Առաքելյան Սիրանույշ Շաքարի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի գիտաշխատող

Բորոխյան Արսեն Ալեքսանդրի

պատմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի փոխտնօրեն

Գրիգորյան Գարեգին Ավագի

Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի ավագ լաբորանտ

Դալալյան Տորք Սամվելի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի վարիչ

Երանոսյան Արգամ Ալեքսանի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի գիտաշխատող

Խեմչյան Մարինե Հայկի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի ավագ գիտաշխատող

Հայրապետյան Թամար Լազարի

բանասիրական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի վարիչ

Հարությունյան Հասմիկ Թելմանի

Երևանի պետական համալսարանի Հնագիտության և ազգաբանության ամբիոնի դասախոս, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի գիտաշխատող

Ղոեցյան Լուսինե Խաչատուրի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի գիտաշխատող

Մաղաթյան Վարդիթեր Օնիկի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Ազգագրության բաժնի ավագ լաբորանտ

Մարության Հարություն Տիրանի

պատմական գիտությունների դոկտոր,
ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և *ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի գլխավոր գիտաշխատող, Հայոց Ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի տնօրեն*

Մելիքյան Գոհար Էդուարդի

բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեքստաբանության բաժնի ավագ գիտաշխատող

Զոլաքեան Յակոբ Մարտայի

պատմական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի գլխավոր գիտաշխատող

Սարգսյան Արմեն Շավարշի

բանասիրական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի առաջատար գիտաշխատող

Սիմոնյան Լիլիթ Դիմիտրիի

պատմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արխիվի վարիչ

Ստեփանյան Գոհար Յուրիի

պատմական գիտությունների թեկնածու, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Արդիականության ազգաբանության բաժնի ավագ գիտաշխատող

Վարդանյան Սերգեյ Գագիկի

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի գիտաշխատող

СОДЕРЖАНИЕ

I. МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ 7

Л. А. Абрамян
Народный дом Таманяна: мифология, идеология, архитектура 8

А. А. Бобохян
Каткар-вишапакар: спустя сто лет после Ерванда Лалаяна 20

Л. Д. Симонян
Святилища Восточной Армении в конце 17-го в.
по карте Еремии Кёмюрчяна и поэме Товмы Ванандеци
«Поэтическое слово о святых местах земли армянской» 36

Т. С. Далалян
Происхождение и использование музыкальных
инструментов согласно легенде, переданной
Варданом Айгекци и Ованесом Плузом 48

II. ПОЛЕВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ 61

А. М. Чолакян
Народные музыкальные инструменты армянонаселенных районов Антиоха 62

А. Т. Марутян
Трансформация некоторых традиций ремесленничества
в Тавуше (по материалам городов Иджеван и Дилижан) 75

А. А. Ераносян
Этнографическое исследование армянских генеалогических древ:
память и визуальный дискурс поколений 85

А. Т. Арутюнян
Молоко и молочные продукты в народной медицине армян 93

А. В. Амирханян
Традиция изготовления маринадов и солений
из диких трав в областях Лори и Тавуш
(по материалам этнографических полевых исследований) 104

Г. А. Григорян
Элементы взаимопомощи в тавушских пограничных селах 114

Т. Г. Аганян
Проблемы сохранения культурных традиций и вопросы
культурной экологии в Гюмри после землетрясения 123

Г. Ю. Степанян
Шестимесячный период исключительно грудного вскармливания
как переходный этап в жизни матери и младенца 131

Ю. Ю. Антонян
«Недостатка в хачкаворах в Армении нет»:
институт хачкавора в современной Армении 142

Л. Х. Креджян
Современное состояние фольклорно-этнографической
культуры бассейна озера Севан (согласно полевым наблюдениям за 2008–2015 гг.) 154

III. ТЕКСТОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ 165

С. Ш. Аракелян
Проклятия и благословения в труде
Степаноса Орбеляна «История области Сисакан» 166

А. Ш. Саркисян
Отражение элементов народного похоронного обряда
в армянских анекдотах 177

М. А. Хемчян
Эпизод вмешательства Бога в сюжетах армянских народных сказок 187

Г. Э. Меликян
Феминный аспект сказок цикла «Умная дочь крестьянина» 199

IV. ИСТОРИЯ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ И ЭТНОГРАФИИ 209

С. Г. Варданян
Из истории исследования диалекта и фольклора
исламизированных амшенских армян 210

Т. Л. Айрапетян
Деятельность Иосифа Орбели в сфере собирания и исследования фольклора 229

В. О. Мадатян
Понятие «азг» в ряду социальных институтов:
проявления «азга», родственных связей в Тавуше (19–20 вв.) 241

ТАБЛИЦЫ 257

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ 265

CONTENTS

I. INTER-DISCIPLINARY STUDIES 7

L. H. Abrahamian
Tamanyan's People's House: Mythology, Ideology, and Architecture 8

A. A. Bobokhyan
Katkar-Vishapakar: One Hundred Years after Yervand Lalayan 20

L. D. Simonyan
Sanctuaries of Eastern Armenia at the End of the 17th Century According to the Map by Yeremia Kyomyurchian and Tovma Vanandetsi's "A Poetry on the Sacral Sites of the Land of Armenians" 36

T. S. Dalalyan
Origin and Use of Musical Instruments According to the Legend Transmitted by Vardan Aygektsi and Hovhannes Pluz 48

II. FIELDWORK STUDIES 61

H. M. Tcholakian
The Traditional Musical Instruments of Armenian-Populated Areas of Antioch Region 62

H. T. Marutyan
Transformation of Several Traditions of Artisanship in Tavush (Based on the Data From Ijevan and Dilijan Cities) 75

A. A. Yeranosyan
Ethnographic Study of Armenian Family Trees: Memory and Visual Discourse of Generations 85

H. T. Harutyunyan
Milk and Milk Products in the Armenian Folk Medicine 93

A. V. Amirkhanyan
Marinades and Pickles Made of Wild Herbs in Lori and Tavush Provinces (Accordind to Field Research Materials) 104

G. A. Grigoryan
Elements of Mutual Assistance in the Boundary-Adjacent Villages of Tavush 114

T. G. Aghanyan
Problem of Cultural Ecology and Maintaining of Cultural Traditions in Gyumri after Earthquake 123

G. Y. Stepanyan
The Six Months' Period of Exclusive Breastfeeding as a Transitional Phase in the Life of Mother and Infant 131

Y. Y. Antonyan
"There is no Lack of Khachkavors in Armenia": the Khachkavor Institute in Contemporary Armenia 142

L. Kh. Ghrejyan
The Current State of the Folkloric and Ethnographic Culture of the Basin of Lake Sevan (According to the 2008–2015 Fieldwork Observations) 154

III. TEXTOLOGICAL STUDIES 165

S. Sh. Arakelyan
The Curse and Blessing in the "History of the Province Sisakan" by Stepanos Orbelian 166

A. Sh. Sargsyan
Ways of Expression of the Humor in the Armenian Jokes on Funeral Ceremony 177

M. H. Khemchyan
The God Intervention Case-Episode in Armenian Folk Fairy Tales 187

G. E. Melikyan
The Aspect of Femininity in the "Clever Farmgirl" Folktale Cycle 199

IV. HISTORY OF FOLKLORE STUDIES AND ETHNOGRAPHY 209

S. G. Vardanyan
From the History of Study of the Dialect and Folklore of the Islamized Hamshen Armenians 210

T. L. Hayrapetyan
Hovsep Orbeli's Activities in Collecting and Researching Folklore 229

V. O. Madatyan
"Azg" as Lineage Organization, Manifestations of Kinship in Tavush (19th–20th Centuries) 241

TABLES 257

INFORMATION ABOUT AUTHORS 265

ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ
ԵՒ
ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
4

Տեխնիկական քարտուղար՝ Անի Սարատիկյան
Ռուսերենի խմբագիր՝ Գայանե Հարությունյան
Անգլերենի խմբագիր՝ Հարություն Խուդանյան
Ձևավորում և էջադրում՝ Արթուր Հարությունյան

Չափսը՝ 70×100 1/16: 17 տպ. մամուլ:
Տպաքանակը՝ 250 օրինակ:
ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչության տպարան:
Երևան, Մարշալ Բաղրամյան 24

հատոր 4

ISBN 978-9939-886-13-8